

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.50>**В. М. Сівак**аспірант кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ФОРМА ПРАВЛІННЯ

Актуальність коректного визначення змісту поняття форми правління полягає у тому, щоб воно відображало не лише бажаний стан, на досягнення якого мають бути спрямовані зусилля інституційної системи, а передусім реальний стан, за якого можуть бути досягнені цілі стратегічного розвитку держави, реалізується мета її функціонування. Конститується, що від коректного розуміння призначення держави на конкретному етапі історичного розвитку залежить правильність визначення його поняття, складових елементів і зв'язків між ними.

Виділено окремі напрями теоретико-правових концепцій до визначення поняття форми правління: 1) метафізичний; 2) космологічний; 3) аксіологічний; 4) антропологічний. На підставі цих підходів розроблено матрицю категорійно-понятійної системи через такі групи категорій, що описують: 1) зміст форми правління; 2) нормативну складову закріплення та легітимність функціонування форми правління; 3) правовий статус вищих органів державної влади. Розкрито зміст кожного елемента.

Встановлено, що жодна форма правління не є найкращою, оскільки кожна має і сильні, і слабкі сторони, через що науково обґрунтовано завдання щодо вироблення засад до визначення класифікаційних критеріїв типологізації форм правління.

Форма правління визначається як закріплена в конституційно-правових нормах, інституціональна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади, синхронізована та скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення суверенітету і незалежності, реалізації національних інтересів, утворює системні здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози та небезпеки, виявляти вразливості й оцінювати рівень їх потенційної небезпеки, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними.

Ключові слова: форма правління, поняття форми правління, методологія дослідження форми правління, республіка, монархія, війна проти України, концепція неопрагматизму, республіканська форма правління, держава, президентсько-парламентська форма правління, інституційна система влади.

Постановка проблеми. Визначення поняття форми правління має важливе значення, адже від цього залежить презентація тих конститутивних реально ідентифікованих та встановлених ознак, які її описують. правильно обраних методів залежить взагалі можливість досягнення мети дослідження, розв'язання усіх поставлених наукових завдань.

Повномасштабне вторгнення в Українську державу російських окупаційних військ триває вже понад десять років, і це докорінно змінило уявлення про державу як важливий політичний інститут і значно трансформувало інститути громадянського суспільства.

Однак, незважаючи на докорінні зміни, констатуємо що наразі існує замало робіт, пере-

дусім теоретико-правового характеру, які були б присвячені розумінню необхідності аудиту форми правління на предмет її здатності до реалізації Конституції України, стратегічної політики і стратегічного курсу держави.

Не є достатньо вивченою та достеменно з'ясованою роль Президента України як глави держави, гаранта додержання Конституції України, забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод людини і громадянина, Верховного Головнокомандувача і голови РНБОУ.

Тож постає наукове завдання щодо виділення сучасного змісту форми правління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи питання визначення поняття

форми правління відзначаємо на комплекс загально-теоретичних праць Я. О. Бариської, С. О. Болдіжар, С. К. Бостана, О. Т. Волощук, А. З. Георгіци, Р. М. Павленка, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілка, В. Є. Протасової, І. В. Процюка, С. Г. Серьогіної, В. М. Шаповала та ін.

Критичний аналіз здебільшого зводиться до певних побажань стосовно окремих ознак у тих чи тих визначеннях, або ж пропозицій щодо удосконалення змішаних форм правління, утім не достатньо розвідок, в яких презентується типологізації цих досліджень і відповідних, представлених в них, підходів. Тож нашим завданням є певним заповнити цю прогалину, розробивши напрями теоретико-правових концепцій до визначення поняття форми правління і на підставі викладеного презентації власного розуміння поняття, ґрунтуючись на сучасній парадигмі державотворення.

Виклад основного матеріалу. Екстраполюючи ці думки, чимало дослідників змішують підходи до визначення поняття форми держави і форми правління. Це пов'язано із загальним підходом до аналізу філософської категорії „форма”. Однак за нашого випадку він не завжди коректний, адже поняття „форма правління” необхідно розглядати як нерозривну словосполучку.

Отже, під **формою правління** у найбільш поширеному вигляді, представленому у більшості наукових досліджень, розуміють структуру, правове становище і співвідношення вищих органів державної влади [1, с. 115]. У цьому понятті чітко виділяються три класифікаційні ознаки:

- 1) структура вищих органів влади;
- 2) правове становище вищих органів влади;
- 3) співвідношення функцій вищих органів влади.

С. Бостан пропонує структуру поняття „форма держави” вважати базовою: 1) форма соціально-політичного режиму; 2) форма державно-політичного режиму; 3) форма державного правління; 4) форма державно-територіального устрою. При цьому наголошується на необхідності виділення «внутрішньої» та «зовнішньої» форми держави [2, с. 15–16].

На думку І. В. Процюка, для розуміння підходів щодо розмежування понять форми правління і поділу влади доцільно використовувати юридичний критерій класифікації форми правління, яким виступає закріплена у конституції держави і реалізована на практиці модель поділу державної влади. Саме вона визначає специфічний порядок формування гілок влади,

особливості розмежування їхньої компетенції, передбачає обрання тих чи тих важелів впливу (систему стримувань і противаг). Отже, поділ влади характеризує змістовий аспект влади, а форма державного правління – організаційний [3, с. 4–5].

Найбільш розповсюдженим є визначення поняття форми правління як порядок утворення й організації вищих органів влади в державі [4, с. 73; 5, с. 73].

На думку Я. Бариської, *форма державного правління* відображає систему інституційно-правових відносин у сфері формування, організації та здійснення публічної влади на національному рівні в суспільстві; цю категорію необхідно розуміти як інтеграцію двох взаємопов'язаних понять: а) систему інституцій; б) систему правових стосунків [6, с. 8].

Форма правління є одним із трьох елементів **форми держави** – сукупність способів організації, устрою та реалізації державної влади, що виражають зміст держави [7, с. 193]. Через це В. Сухонос під формою правління розуміє спосіб організації державної влади, який засвідчує особливості відповідальності глави держави. За формою правління усі держави поділяються на:

- *монархії* (глава держави не притягується до юридичної відповідальності);
- *республіки* (главу держави можна притягти до юридичної відповідальності в результаті процедури імпичменту) [8, с. 15].

Можна погодитися із Р. Мартинюком, який, уточнюючи підхід В. Сухоноса та інших дослідників, наголошує, що „форма правління – це нормативно встановлена організація державної влади, а не її функціональна характеристика, адже предметом дослідження юридичної науки є правова організація влади. І те, що певна форма правління в різних зовнішніх умовах функціонує по-різному, зовсім не засвідчує, що тим самим змінюється її конституційна сутність” [9, с. 207]. Тобто увиразнюється **нормативістський підхід** до визначення.

Здійснений аналіз наукових підходів до визначення поняття форми правління дає підставу приєднатися до тих авторів, які наголошують на некоректності застосування емпіричного методологічного підходу із наголосом на функціональному аспекті форми правління. За такого випадку здійснюється підміна аналізу форми правління аналізом політичного режиму.

Як відображений в основному законі спосіб організації державної влади, що засвідчує особливості компетенційних взаємозв'язків між

вищими органами держави, насамперед тими, що співвіднесені із законодавчою і виконавчою владою визначає форму державного правління В. М. Шаповал [10, с. 49].

Дещо уточнено порівняно із наведеною дефініцією визначає це поняття А. Георгіца, стверджуючи, що це „*спосіб організації та функціонування* вищих органів, котрий у принципі зумовлюється становищем глави держави та його відносинами з законодавчою владою” [11, с. 199]. За такого випадку акцент робиться не лише на організації влади, а й на її функціонуванні, також акцентовано на зв'язках глави держави лише із законодавчою владою.

Узагальнюючи подані дефініції, З. Макарова визначає „форму державного правління” як спосіб організації та функціонування вищих органів державної влади, що зумовлює особливості компетенції, взаємовідносини владного трикутника (президент – уряд – парламент) [12, с. 84].

Ще глибше розмірковує С. Бостан, який з позиції конституційного права під „формою державного правління” розуміє стійку, закріплену в конституційно-правових нормах, інституціональну систему влади, зміст якої визначається правовим статусом (порядком формування, компетенцією, принципами організації та взаємодії) вищих органів державної влади [13, с. 151].

По-перше звертає на себе увагу застосування у поданому визначенні описової ознаки системи влади „стійкість”; по-друге, повністю підтримуємо застосування автором для опису влади терміна „система”; по-третє, С. Бостан чітко наголошує на необхідності закріплення системи влади в конституційно-правових нормах; по-четверте, автором не виділяється окремо голова держави або окремі гілки влади, а вживається узагальнювальний термін „вищі органи державної влади”; і, нарешті, по-п'яте, чітко вказано на те, що зміст влади визначається її правовим статусом.

На наш погляд, наведене визначення є одним із найбільш репрезентативних і науково обґрунтованих із позицій юридичної техніки і правничої герменевтики та юридичного термінознавства.

На думку М. Терещука, **форма правління** визначає порядок організації державної влади – це система, спосіб формування, компетенція і порядок взаємовідносин усіх складових державного механізму. При цьому дослідник відзначає, що прихильники вузького трактування запропонованого поняття пов'язують форму правління лише із правовим становищем, нато-

мість прихильники широкого – долучають відносини вищих органів державної влади із центрами економічної і політичної влади, політичне середовище [14, с. 75].

Однак така позиція є дискусійною, адже форма правління залежить від організації верховної державної влади і від визначення правового становища глави держави. Тобто при з'ясуванні ключового поняття, доцільно відмовитись від підходу, за якого застосовується так зване „широке” та „вузьке” розуміння. Адже цілісне розуміння зумовлюється істотними і сутнісними ознаками поняття. Щодо форми правління цієї ознакою виступає правове становище глави держави, а не відносини усіх складових механізму держави.

Також дискусійною є позиція цього автора щодо включення до наведеного переліку органів судової влади і прокуратури.

Адже розбіжності між двома основними формами правління, що властиві зарубіжним країнам, – монархією і республікою – визначаються тим, хто стоїть на чолі держави, – монархом або президентом. Демократизм або реакційність, агресивність або миролюбність, централізація або децентралізація, ступінь злиття правлячої партії з державним апаратом, політичний режим та інші чинники не залежать прямо від форми правління [15, с. 115].

Як можна зауважити, М. Терещук певною мірою ототожнює поняття форм правління і державного управління, послуговуючись емпіричним підходом. Загальнозрозуміло, що в основі наукової класифікації форм правління мають лежати конститутивні правові формально-визначені ознаки, адже, як слушно зазначає Р. Мартинюк, „те, що певна форма правління в різних зовнішніх умовах функціонує по-різному, зовсім не засвідчує, що тим самим змінюється її конституційно встановлена сутність” [16, с. 215].

На думку М. Вегеша, *форма державного правління* – це певний спосіб організації верховної влади в державі, який визначається джерелами влади, порядком формування і правовим статусом вищих державних органів, зумовлює структуру, принципи взаємовідносин та сферу компетенції кожного з них. Форма державного правління вказує на те, як організована верховна влада в державі, в який спосіб формуються її центральні органи та як вони підпорядковуються один одному [17, с. 83].

Підсумовуючи аналіз визначень поняття, відзначимо, що вони не є строкатими і кон-

структивно відповідають двом базовим схемам будови: 1) в яких зазначено лише нормативну організацію державної влади; 2) в яких наголошується на таких ознаках, як способи здійснення керівництва, взаємовідносини вищих органів влади.

Наголошується на гібридній формі правління і в підручнику з Конституційного права, де наголошено, що сутність тієї чи тієї гібридної форми правління визначається не арифметичними підрахунками ознак, що відрізняють її від інших сучасних форм, а співвідношенням конституційних і реальних повноважень у сфері виконавчої влади, якими володіють президент і прем'єр-міністр. Крім того, необхідно врахувати і те, що реальний їхній статус може змінюватися залежно від суспільно-політичних обставин і навіть від авторитету політиків, які займають відповідні посади [11]. На гібридній формі правління також зосереджують увагу З. Макарова [18, с. 75], П. Мироненко [19, с. 128].

Однак автори, наголошуючи на „недосконалості загальної класифікації”, пропонуючи широкий спектр різноманітних форм правління, називаючи їх „гібридними”, не надають методологічного обґрунтування такого рішення, досконалої системи узагальнення і пропозиції нових підходів до формування класифікаційних критеріїв типології форм правління.

У значній кількості публікацій встановлено плутанину із поняттями форми правління і політичних режимів. Одним із прикладів є робота О. Майбороди, який зауважує, що „між політичними інститутами і економічною динамікою, слід звернути увагу на висновки із проведеного дослідниками порівняльного аналізу щодо впливу на неї демократичних і авторитарних форм правління” [20, с. 210].

Також набули популярності підходи, в яких дослідники прагнуть виділити ту чи ту форму правління, спираючись на емпіричний підхід. Такий підхід, зосібна, представлено в дисертації Я. Бариської, яка виділяє „фюрерську республіку”, „радянську республіку” тощо [6]. Адже вони стосуються окремих держав, а екстраполяція алгоритму їх дослідження на інші державні утворення не завжди дасть однаковий результат за однакових висхідних умов застосування методології.

Також потребують більшої наукової та понятійної точності деякі інші роботи [21].

Висновки. Висновуючи щодо аналізу різних підходів до визначення поняття форми правління, нами було виділено окремі напрями тео-

ретико-правових концепцій, що виступає елементом наукової новизни:

– **метафізичний** – форма правління постає як абсолютне буття, що існує в історичному просторі та часі і описується наперед визначеними конститутивними ознаками;

– **космологічний** – розглядає форму правління як центральний вимір форми держави крізь призму еволюції природи і соціальної системи, характеризується допущенням еволюції і трансформацією елементів форми правління;

– **аксіологічний** – включає у форму правління всі можливі цінності конкретної соціальної системи, зосібна людини як найвищої цінності, творця форми правління через причетність до Бога, як досконале творіння;

– **антропологічний** – визначає буття форми правління через її суверена – главу держави, його повноваження, цінності, які він упроваджує, досягненню рівня щастя як прояву людської сутності. У пропонованій концепції уявлення про главу держави як свідомого творця світової еволюції, перетворює його на відповідальну особу за результати власної діяльності, ставить підвищені вимоги до рівня суб'єктивного фактора, висуваючи на перший план професійні, організаційні, моральні і духовні риси глави держави.

Враховуючи значний спектр досліджень форми правління, передусім різноманітних спроб визначення його поняття, ми виокремили дві загальні групи підходів до розв'язання поставленого наукового завдання: 1) визначення форми правління як способу організації та здійснення державної влади; 2) визначення форми державного правління, закріпленої в конституційно-правових нормах, інституціональну систему влади, зміст якої визначається порядком формування, компетенцією, принципами організації та взаємодії (правовим статусом) вищих органів державної влади.

Зважаючи на нинішню безпекову ситуацію, з урахуванням мілітаризації суспільних відносин, пропонуємо авторське наукове визначення поняття **форма правління**. Це – закріплена в конституційно-правових нормах, інституціональна система влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади, синхронізована та скоординована діяльність яких утворює гарантовані умови для забезпечення суверенітету і незалежності, реалізації національних інтересів, утворює системні здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози та небезпеки,

виявляти вразливості й оцінювати рівень їх потенційної небезпеки, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними.

Список використаної літератури:

1. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
2. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави : теоретико-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 36 с.
3. Процюк, І. В. Поділ влади в умовах різних форм правління : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2013. 35 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. 5-е вид. Київ : Атіка, 2001. 176 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 2-е вид. / пер. з рос. Харків : Консум, 2005. 656 с.
6. Бариська, Я. О. Форма державного правління: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2010. 20 с.
7. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2013. 544 с.
8. Сухонос В. В. Суверенітет як чинник диференціації форми правління і політичного режиму у контексті загальнотеоретичної юриспруденції. *Правові горизонти*. 2017. С. 15–20.
9. Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207–219.
10. Шаповал В. М. Форма держави в конституційному праві. *Вісник конституційного суду України*. 2003. №2. С. 47–58.
11. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн : підручник. Тернопіль : Астон, 2003. 483 с.
12. Макарова З. С. Типологія форми державного правління. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 82–85.
13. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: теоретико-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2008. 490 с.
14. Терещук М. М., Долгий О. А. Форми державного правління: історико-правовий аспект. *Вісник Закарпатського національного університету : Юридичні науки*. 2011. № 1. С. 70–76.
15. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
16. Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207–219.
17. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегеша. Київ : Знання, 2008. 556 с. (Вища освіта XXI століття).
18. Макарова З. Вплив типології форми державного правління на статус глави держави. *Юридичні науки*. 2012. № 94. С. 71–76.
19. Мироненко П. В. Класифікація форм державного правління: базові напрями переосмислення класичних підходів. *Нова парадигма*. Вип. 118. С. 125–135.
20. Майборода О. М. Етнічні пастки деколонізації: африканський досвід : монографія. Київ : ІПі-Енд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 216 с.
21. Батир Ю. Г., Помаза-Пономаренко А. Л., Лопатченко І. М. Демократичні та недемократичні форми політичного правління: виклики сучасному світу. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія : Державне управління. 2022. Вип. 2 (17). С. 149–157. DOI: 10.52363/2414-5866-2022-2-18.

Sivak V. M. A modern gist of government form

The relevance of an adequate definition of the concept of the form of government lies in the fact that it renders not only the desired state, the achievement of which includes all the efforts of the institutional system, but, above all, the actual state which contributes to achieving the goals of the state's strategic development and accomplishing the purpose of its functioning. It is noted that the adequate understanding of the role of the state at a particular stage of historical development depends on the correct definition of its concept, constituent elements, and their relations.

The author distinguishes individual areas of theoretical-legal concepts for defining the form of government: 1) metaphysical; 2) cosmological; 3) axiological; 4) anthropological. Based on the mentioned approaches, a matrix of the system of categories and concepts was developed through the following groups of categories describing: 1) the content of the form of government; 2) the normative component of consolidation and legitimacy of the functioning of the form of government; 3) the legal status of supreme public authorities. The content of each element is specified.

It is established that no form of government is the best, since each has both strengths and weaknesses, and therefore the task of developing a framework for determining the classification criteria for typologizing forms of government is scientifically substantiated.

The form of government is defined as an institutional system of power enshrined in constitutional law, the content of which is determined by the legal status of supreme public authorities, whose synchronized and coordinated activities create guaranteed conditions for ensuring sovereignty and independence, implementation of national interests, and cultivate the systemic ability of the state and society to timely identify threats and dangers, identify vulnerabilities and assess their potential danger, prevent or minimize their negative impact, respond effectively, and recover quickly and fully from threats or emergencies and crises of all kinds, including, but not limited to, hybrid threats.

Key words: *form of government, concept of form of government, methodology for studying form of government, republic, monarchy, war against Ukraine, concept of neopragmatism, republican form of government, state, presidential-parliamentary form of government, institutional system of government.*